

Sead Muratović

DEMOKRATIZACIJA I CIVILNO DRUŠTVO**DEMOCRATISATION AND CIVIL SOCIETY****Sažetak**

U tekstu se razmatra globalni proces tranzicije prema demokratiji, započet u osmoj deceniji dvadesetog stoljeća, koji je, naročito u istočnoevropskim postsocijalističkim zemljama, ali i drugim zemljama izvan evropskog kontinenta, otvorio nove horizonte i perspektive za demokratizaciju i afirmaciju civilnog društva. U fokusu analize je stanje civilnog društva u Bosni i Hercegovini, u kojoj je inspirativna ideja civilnog društva, gotovo u startu (nedugo po okončanju prvih slobodnih izbora 1990. godine), onemogućena tezom o odgođenom civilnom društvu, da bi se ta odgoda produžila i na postdejtonsko razdoblje. U tekstu se ukazuje i na izvjesne opasnosti koje nastaju uslijed redukcionističkog pristupa civilnom društvu u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: demokratizacija, tranzicija, civilno društvo, nevladine organizacije, građanin

Summary

This text try to examine global process of transition toward democracy, started in 8th decade of XX century, which is, specially in Eastern-European postsocialist countries, but also in other countries outside of European continent, opened new horizons and

perspectives for democratisation a affirmation of civil society. In the focus of this analysis is state of civilian society in Bosnia and Herzegovina, in which the inspirational idea of civil society, almost in beginning (not so long after first democratic and free elections in 1990) incapacitated with thesis of postponed civil society, so that postponement is continued even in post-Dayton period. This text also trying to point out on some danger which could appear because of that reduction in approach to civil society in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *democratisation, transition, civil society, non-governmental organisations, citizen*

Talas demokratizacije jest grupa tranzicija iz nedemokratskih u demokratske režime koja nastupa u određenom vremenskom periodu, a brojnošću značajno prevazilazi istovremene tranzicije u suprotnom smeru. U takav talas obično spadaju i liberalizacija ili delimična demokratizacija u onim političkim sistemima koji ne postanu sasvim demokratski.

Samuel P. Huntington

Uvod

Globalni trend kretanja prema demokratiji započet koncem osme decenije proteklog stoljeća otvorio je nove prostore i perspektive za civilno društvo u nizu zemalja diljem svijeta. Ova svojevrsna renesansa civilnog društva, koju je John Keane okarakterizirao kao „treću fazu preporoda civilnog društva“,¹ ostvarila je bitan utjecaj u Evropi, ali i izvan njenih geografskih granica. Sličnog

¹ Kin, Džon: Civilno društvo, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str. 33.

mišljenja je i Samuel P. Huntington, koji u svojoj knjizi „Treći talas“ piše o tranziciji „tridesetak zemalja iz nedemokratskih u demokratske političke sisteme“ kao jednom od najvažnijih globalnih političkih procesa koncem proteklog stoljeća.

Relativno kasno zaživljavanje ideje civilnog društva u bivšoj Jugoslaviji može se posmatrati i razumjeti i kroz činjenicu da je sistem socijalističkog samoupravljanja, za razliku od zemalja realnog socijalizma, u tadašnjoj Jugoslaviji osigurao nešto liberalniji politički ambijent.² Unatoč većem stepenu liberalizma, sistem jugoslavenskog samoupravnog socijalizma nije kreirao milje povoljan za pluralizam političkih ideja, niti pluralizam političkog organiziranja i djelovanja.³ Tek s prvim višestranačkim izborima održanim u Jugoslaviji ideja civilnog društva postala je aktuelna i u Bosni i Hercegovini.

Održavanjem prvih slobodnih izbora u bivšoj Jugoslaviji, u periodu od aprila do decembra 1990. godine, ukinut je monopol jedne partije, te su formalno stvoreni preduvjeti za pluralitet građanskog angažmana. Nažalost, prvi slobodni izbori iznova su potvrdili staro pravilo da izbori nužno ne donose demokratiju. U tom razdoblju, izuzmemo li SR Sloveniju, u ostatku Jugoslavije, osim obnove nacionalnih humanitarnih društava, gotovo da i nije bilo značajnijeg angažmana civilnog društva. U Bosni i Hercegovini je, ubrzo nakon održavanja slobodnih izbora, zatražena odgoda civilnog društva, koju će na duže vrijeme odgoditi izbivanje rata na teritoriji tadašnje Jugoslavije i stravične posljedice koje je rat sa sobom nosio. Pojava humanitarne katastrofe u zemlji koja ionako nije imala značajniju tradiciju nevladinih organizacija dodatno je usložila krizu izazvanu ratom.

² „Jugoslavija, koja je u nekim aspektima bila liberalnija od ostalih istočno-evropskih komunističkih zemalja, bila je zatečena navalom demokratizacije kod svojih suseda 1989. godine, mada njene najbogatije republike, Slovenija i Hrvatska, jesu krenule u demokratskom smeru.“ Huntington, Semjuel P.: Treći talas, Stubovi kulture, Beograd, 2004, str. 68.

³ „U bivšim državama real socijalizma, koje su na pervertirani način pripadale modernom društvu, eminentno moderni spoj pravna država - civilno društvo nije funkcionisao: tačnije, niti je postojala pravna država niti je postojalo civilno društvo.“ Vujadinović, Dragica: Pojam civilnog društva u savremenom kontekstu. Izvor: <http://www.cedet.org.yu/>

Odgođeno civilno društvo u Bosni i Hercegovini

Podsjetit ćemo da je ta ionako krhka ideja civilnog društva nerado dočekana od pojedinih ondašnjih nosilaca političke vlasti. Naime, ubrzo je Nikola Koljević (1991), ispred zgrade Skupštine SR Bosne i Hercegovine, lansirao doktrinu odgode civilnog društva prema kojoj je civilno društvo okarakterizirano kao „poželjan i hvale vrijedan cilj“⁴, ali, istovremeno, preuranjen, bar kada je u pitanju Bosna i Hercegovina. Treba naglasiti da je sličan odnos i stav bio dominantan i u drugim socijalističkim republikama koje su bile u sastavu ondašnje Jugoslavije, a kasnije samostalnim državama, ali i većini postsocijalističkih država od Bjelorusije i Kazahstana do Slovačke i Češke Republike, u kojima je vlast spram organizacija civilnog društva imala negativan stav, pa ih čak proglašavala i svojim neprijateljima.

Neophodno je podsjetiti i na činjenicu da je unutar opće destrukcije bosanskohercegovačkog društva, uzrokovane ratnom agresijom na Bosnu i Hercegovinu, i nasilno provedene teritorijalizacije na principima etnonacionalnog ekskluziviteta, bosanskohercegovački građanin, praktično, uklonjen kao subjekt s političke scene.

Zbog nastavka trenda odgode civilnog društva i u postdejtonskom razdoblju Asim Mujkić razložno ističe da je ta odgoda „Dejtonskim mirovnim sporazumom i njegovim ustavom postala odgoda bosanskohercegovačke države“.⁵ U tako nepovoljnom ambijentu, u kojem je marginalizacija građanina postala dominantan princip, pojava i djelovanje „prvih“ nevladinih organizacija u Bosni

⁴ Asim Mujkić ističe da je „Koljevićeva doktrina odgode građanskog društva, na kojoj počivaju sve etnocentrirane politike unutar Bosne i Hercegovine i van nje (Hrvatska, Srbija, međunarodni faktor), a koja je, prije svega, ponižavajuća za građane BiH koji se time implicate smatraju nezrelim da samostalno donose odluke koje se tiču njih samih, osim ako nisu dio nekog većeg kolektiva, toliko prisutna da se već odavno smatra jedinom pravom realnošću. Ona je zavladao kao 'matrica' ili područje stvarno-Stvarnog, nemilosrdno osuđujući svaki drugačiji govor na utopiju i apstrakciju“. Izvor: Švicarska – ustavni model za BiH, Dani, Sarajevo, specijalni prilog, juli 2004, str. 16-19.

⁵ Švicarska – ustavni model za BiH, Dani, Sarajevo, specijalni prilog, juli 2004, str. 16-19.

i Hercegovini, pored njihove primarne funkcije, za posljedicu je imala i najavu svojevrstnog pluralizma, spram oficijelnog političkog djelovanja, koje je, uglavnom, počivalo na etnonacionalnom principu. Vremenom su nevladine organizacije (p)ostajale skoro jedini vid egzistencije civilnog društva (osnivanjem velikog broja nevladinih organizacija), koje su međunarodni donatori, mahom okrenuti kratkoročnim ciljevima, glorificirali kao samu suštinu bosanskohercegovačkog civilnog društva. Takav pristup je nesumnjivo za posljedicu proizveo ograničeno razumijevanje i same koncepcije civilnog društva.⁶

Redukcionistički pristup civilnom društvu

Budući da je građansko učestvovanje temeljna pretpostavka za odvijanje demokratskih procesa, odsustvo (građana) iz javnog života bilo je karakteristično za većinu postsocijalističkih zemalja, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Odatle se i jesu nevladine organizacije pojavile kao osnovni nosioci ideje civilnog društva.⁷ Praktično, jedini vid egzistiranja civilnog društva u Bosni i Hercegovini ogledao se kroz prisustvo većeg broja međunarodnih organizacija koje su doprinijele nastanku novih 'domaćih' nevladinih organizacija. Ovakvo stanje moglo je biti održivo takom agresije na Bosnu i Hercegovinu, odnosno za vrijeme „prvobitne inicijalne jezgre civilnog društva u sferi nevladinih organizacija“.⁸ Međutim, nastavak prakse tretiranja nevladinih organizacija, od strane međunarodnih donatora, u postdejtonskom periodu, kao ključnog segmenta civilnog društva, iskazao je brojne nedostatke koji su nedvojbeno imali utjecaj na daljnji razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini.

⁶ „U savremenoj upotrebi koncept civilnog društva sve se više vezuje za postojanje i djelovanje nevladinih organizacija“, Stojković, Branimir: Civilno društvo i kultura, <http://www.zaprokul.org.yu>.

⁷ U bitne karakteristike nevladinih organizacija ubrajaju se i sljedeće: da su nastale neovisno u odnosu na vlast, da su neprofitne, da je učešće u njima dobrovoljno, da posjeduju osnovnu infrastrukturu i da su autonomne u svome djelovanju.

⁸ Valjak, Lino: Uloga civilnog društva u demokratizaciji Hrvatske, [/www.zamirzine.net/](http://www.zamirzine.net/)

Sevima Sali-Terzić sasvim ispravno uočava da zato i jesmo „svjedoci situacije u kojoj je došlo do procvata broja nevladinih organizacija, ali ne i procvata civilnog društva“.⁹ Zbog toga je potrebno da davaoci pomoći prošire svoje shvaćanje termina civilno društvo, odnosno da napuste redukcionističko shvaćanje da se tu uglavnom radi o nevladinim organizacijama i da se usmjere na proučavanje drugih struktura civilnog društva. Ipak, slažemo se s konstatacijom da su, unatoč brojnim nedostacima, nevladine organizacije odigrale značajnu ulogu u mnogim sferama društva, naročito u onim u kojim država nije dala svoje težište. Pogotovo ako imamo u vidu negativan stav većeg dijela bosanskohercegovačke populacije spram volonterskih asocijacija. Za istaći je da ovakav stav ne važi samo za bosanskohercegovačke građane, nego da je ovakav odnos izražen i u drugim državama u regionu. Navedeno potvrđuje i istraživanje Gojka Bežovana, koji konstatira da „civilno zauzimanje građana za rješavanje svojih problema i problema u zajednici nije praksa postupanja najvećeg dijela građana“.¹⁰

Civilno društvo kao dilema za Bosnu i Hercegovinu

Kada je u pitanju dilema je li civilno društvo opasnost ili izlaz za neku državu, pa prema tome i za Bosnu i Hercegovinu, čini nam se bitnim poći od stava Thomasa Carothersa da je neophodno pristupiti demistifikaciji koncepta civilnog društva. Pogrešna je ideja, kako je naglašavao Carothers, da je civilno društvo samo po sebi javno dobro. Zapravo, „borba“ za javni interes ne odvija se između civilnog društva s jedne strane i loših momaka s druge, već unutar samog civilnog društva.¹¹

⁹ Politika međunarodne podrške zemljama jugoistočne Evrope – (ne)naučene lekcije u Bosni i Hercegovini. Tim autora, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 2001, str. 140, Izvor: <http://www.soros.org.ba/>.

¹⁰ Bežovan, Gojko: Indeks civilnog društva u Hrvatskoj, nacrt, Centar za razvoj neprofitnih organizacija (CERANEO), Zagreb, 2001, str. 2.

¹¹ U tekstu objavljenom pod naslovom „Civil Society“ u zimskom izdanju časopisa „Foreign Policy“ (1999-2000), Thomas Carothers osvjetljava obje strane medalje civilnog društva kroz formu teza i komentara, predstavljajući civilno društvo slojevito i kompleksno.

Za savremene sljedbenike ideje Alexisa de Tocquevillea u Sjedinjenim Američkim Državama snažno civilno društvo postaje ključno za objašnjenje uspjeha vladavine demokratije. Tako Robert D. Putnam, oslanjajući se na Tocquevillea, izričito tvrdi da „civilno društvo – to jest učešće građana u formalnim organizacijama – doprinosi uspešnosti demokratije“.¹²

Kada govorimo o civilnom društvu u Bosni i Hercegovini ili, uže posmatrano, nevladinom sektoru i njegovom odnosu prema državi, komparirajući ga s odnosom nevladinih organizacija i države u Sjedinjenim Američkim Državama, Fadil Šero ističe da se može zaključiti kako država u Bosni i Hercegovini „drži nevladin sektor pod punom kontrolom“.¹³ Jednu od realnih opasnosti koja prijete izgradnji bosanskohercegovačkog civilnog društva, ali i drugih postsocijalističkih društava na putu tranzicije prema demokratiji, predstavlja redukcionistički pristup u pogledu poistovjećivanja civilnog društva s nevladinim sektorom (uključujući i građanske inicijative, nezavisne sindikate, medije i dr.). Naime, nevladine organizacije predstavljaju važan segment civilnog društva kroz koji se očituje snažan građanski angažman. Ipak, pogrešno je totalitet građanskog angažmana svoditi samo na djelovanje kroz nevladine organizacije koje povremeno zastupaju parcijalne interese svojih sponzora, lidera, članova, ili pak manjeg dijela populacije, gubeći pritom suštinske prioritete imanentne vrijednosnoj i humanističkoj dimenziji civilnog društva. Isto tako, pogrešno je u postsocijalističkim zemljama zanemariti i značaj novih (alternativnih) društvenih pokreta koji se javljaju kao značajni promotori „četvrte generacije sloboda i prava“. Naime, u novije vrijeme govori se o „novim pravima i slobodama kao atribucijama građanskog subjektiviteta. Reč je o širokom krugu prava koja su nastala kao rezultat novih civilizacijskih promena i procesa, ali i novih mogućnosti društva. Reč je ne samo o ekološkim pravima već i o najširem krugu drugih

¹² Posle Tokvila – debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u uporednoj perspektivi, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, str. 63.

¹³ Grupa autora: Nevladin sektor u SAD – Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2002, str. 83.

prava pojedinaca i društvenih grupa, počev od prava žene na reprodukciju, do prava na istinitu informaciju”.¹⁴

Rezime

Budući da civilno društvo *per se* ne sadrži unaprijed pozitivne sadržaje po demokratiju i demokratske institucije, niti se sastoji samo od plemenitih ciljeva, smatramo da je od suštinske važnosti prilikom razmatranja pitanja civilnog društva imati u vidu njegov vrijednosni aspekt. Podsjećamo da su stari Rimljani smatrali da pojam civilnog društva sadrži vrijednosti poput morala i autoriteta. U modernom vremenu, u kojem se čovječanstvo suočava s esencijalnim pitanjima ukupne egzistencije, takve vrijednosti bi nedvojbeno trebale biti visoko rangirane na skali civilizacijskih i društvenih vrijednosti. Tim prije što civilno društvo ili njegovi dijelovi nisu lišeni složenih pitanja koja mogu voditi do antagonizama u procesu realizacije političkih ciljeva. Naime, iako je trend da civilno društvo teži uspostavi partnerskog odnosa s vladom i poslovnim sektorom, često je civilno društvo oštar kritičar djelovanja vlade ili državnih institucija općenito. Ipak, skladan odnos između civilnog društva, vlade i poslovnog sektora, u razvijenim demokratijama, vodi do njihovog uzajamnog snaženja i stabilnosti.

Literatura:

- Bežovan, Gojko: Indeks civilnog društva u Hrvatskoj, nacrt, Centar za razvoj neprofitnih organizacija, Zagreb, 2001.
- Carothers, Thomas: Civil Society, Foreign Policy, Number 117, Winter, 1999/2000.
- Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.

¹⁴ Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 349.

- Grupa autora: Nevladin sektor u SAD - Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2002.
- Hantington, Semjuel P.: Treći talas: demokratizacija na kraju dvadesetog veka, Stubovi kulture, Beograd, 2004.
- Kin, Džon: Civilno društvo, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Posle Tokvila – debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u uporednoj perspektivi, Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- Švicarska – ustavni model za BiH, Dani, Sarajevo, specijalni prilog, juli 2004.

Korišteni linkovi:

- <http://www.cedet.org.yu/>
- <http://www.hsd.hr/revija/>
- <http://www.soros.org.ba/>
- [http://www.zaprokul.org.yu.](http://www.zaprokul.org.yu/)